

אמיל זולא מתראיין לעיתון הצבי של אליעזר בן-יהודה

עוזי אלידע

וגיבור פרשת דרייפוס, עומד לבקר בקרוב בירושלים. העיתון ציין שזולא הודיע לכתב העיתון בפריס, נחום סלושץ, שהוא עומד להגיע לביקור בן שלושה חודשים כדי לאסוף חומר לשני ספרים חדשים שעלילותיהם יתרחשו בירושלים. הראשון יספר סיפור שהתרחש בתקופת ישו הנוצרי, והשני יעסוק בהווה, בחיי הכיתות הדתיות בעיר. העיתון הוסיף "שהצבי מאושר כי זכה להיות הראשון לבשר הבשורה הגדולה הזאת בעולם הספרות", וסיפר לקוראיו כי הצליח להשיג "סקופ" זה במהלך ראיון בלעדי שקיים כתבו עם זולא בביתו ושתוכנו מופיע באותו גיליון עצמו, גיליון מס' 19 מ-19 בינואר 1900. הראיון הארוך השתרע על שני עמודים, שהיו מחצית משטח העיתון. בעקבות ראיון ראשון זה קיים נחום סלושץ כעבור שלושה חודשים ראיון שני עם זולא בביתו הפריסאי, ראיון שפורסם בגיליון 42, ב-26 באפריל 1900.²

הביקור בירושלים לא צא לפועל. למרות תקוות הצבי שזולא יקדיש את ספרו החדש לירושלים, זולא לא הגיע לעיר ולא החל לאסוף חומר בנושא. אבל בכל זאת זכה הצבי להישג עיתונאי חשוב בזכות הצלחתו להשיג ראיון עבור קוראיו הארץ-ישראליים עם אחד מגיבורי התרבות החשובים בעולם.

עיתון הצבי פרסם ראיונות עיתונאיים עוד קודם לינואר 1900, כולל ראיון עם אמיל זולא עצמו.³ אבל ראיונות אלה לא נערכו בידי שליחי הצבי אלא תורגמו מעיתונות זרה. לעומת זאת, הראיון עם זולא מינואר 1900 היה הראשון שנערך במיוחד עבור עיתון עברי בארץ ישראל. בשנים שקדמו לפרסום הראיון בהצבי הוצג אמיל זולא מעל דפי העיתון כגיבור אהוב ונערץ. נכונותו להקריב את זמנו ואת נוחותו, ואף לסכן את חייו ולעמוד בעין הסערה לצדו של דרייפוס, הפכה אותו בעיני עיתון הצבי לקדוש חילוני המוכן להקריב עצמו למען הצדק, האנושיות וזכויות האדם בכלל, והעם היהודי בפרט. בשלב מסוים נטו אנשי העיתון לחשוב שזולא לא רק הפך לסנגורו הגדול של העם היהודי, אלא גם של התנועה הציונית. מבחינה זו המפגש פנים אל פנים עם זולא נועד מחד גיסא לבטא את הכרת התודה של העם היהודי ותושבי הארץ לזולא, ומאידך גיסא לשמוע מפיו את הערכותיו על מצבו של העם היהודי ואולי גם של התנועה הציונית.

באביב 1965 נשלח עיתונאי דבר, יצחק נימצוביץ, לכתוב כתבה על פרופ' נחום סלושץ – סופר, מזרחן ובלשן ידוע שם שעמד לחגוג בקרוב את יום הולדתו ה-95. נימצוביץ מספר בתחילת הכתבה שנוכח בראיון שקיים עשר שנים קודם לכן, ב-1955, בפריס עם בנו של אמיל זולא, רופא ידוע בשם ז'קאמיל זולא. לאחר שבנו של זולא שמע שהכתב מישראל, הוא שאל אותו להפתעתו אם הוא מכיר סופר בשם נחום סלושץ. כשהביע הכתב תמיהה, הוביל אותו המארח לספרייתו העצומה ושלף ממנה ספר קטן בכריכה לבנה. הייתה זו ביוגרפיה בעברית שכתב בסוף המאה התשע-עשרה נחום סלושץ על אמיל זולא. על מדף הספרים בחדר היה מספר רב של ביוגרפיות על הסופר המהולל, אבל הייתה זו הביוגרפיה היחידה בעברית. בנו של זולא, שהשתוקק לפגוש את סלושץ, סיפר לכתב שספר זה היה בספרייה של אביו, אבל אין הוא יודע כיצד הגיע הספר לידי. נראה שגם סלושץ עצמו לא זכר כיצד הגיע ספרו לספרייתו הפרטית של אמיל זולא. בראיון לנימצוביץ היה סלושץ הישיש מלא טרוניות על שהוא נשכח ועזוב בבית אבות, ואיש לא מתעניין בו יותר!¹

מאמר זה מראה שהתשובה לשאלה כיצד הגיע ספרו של סלושץ לספריית אמיל זולא קשורה קשר הדוק לראיון שקיים סלושץ הצעיר עם הסופר הצרפתי 66 שנים קודם לכן, בסוף דצמבר 1899. נחום סלושץ נולד בעירה קטנה על יד וילנה ב-1871. בגיל צעיר עבר עם משפחתו לאודסה. כבר בנעורו הפך לציוני ועלה לראשונה לארץ ישראל ב-1890. הוא חזר לאירופה להשלים את לימודיו. תחילה למד ב'נווה ספרות קלאסית ואחר כך למד בפריס שפות שמיות עתיקות. במקביל המשיך להיות פעיל בתנועה הציונית והיה ציר בקונגרס הציוני מהקונגרס השני ואילך. נחום סלושץ הרבה גם לעסוק בעיתונאות, בעיקר בעיתונאות מסע. רשימות ארוכות משלו על מסע בליטא הופיעו כבר בשנות התשעים של המאה התשע-עשרה בהצבי. בסוף שנות התשעים הוא גר בפריס, ברובע החמישי, הלטיני, ולמד בסורבון לתואר דוקטור בשפות ותרבויות שמיות עתיקות (עיקר עבודתו הוקדש לחקר כתובות פניקיות ויווניות), ובמקביל שלח כתבות להצבי בירושלים. באמצע ינואר 1900 בישר עיתונו של אליעזר בן יהודה, הצבי, שיצא לאור בירושלים מאז 1884, שאמיל זולא, הסופר הצרפתי המהולל

בין השנים 1872 ל-1893 בקצב של רומן לשנה. בשנות התשעים החל זולא לכתוב טרילוגיה שעסקה ביחס שבין הסדר החילוני-מדעי החדש לבין הדת הקתולית. את הספר הראשון, "לורד" (Lourdes), הוא כתב לאחר שביקר בלורד והופתע מהעוצמה המיסטית של העולים לרגל לאתר הקדוש הזה בנצרות. הראיון לעיתון האוסטרי המכובד הנויה פראיה פרסה, שתאודור הרצל שימש ככתבו בפריס, ניתן לקראת הופעת הרומן השני בטרילוגיה, "רומא".

זולא היה איש יחסי ציבור מיומן ודאג שהעיתונות תפרסם לא רק את הופעת ספריו, אלא גם את תהליך כתיבתם. זולא נהג לשהות כשמונה חודשים בשנה בביתו הכפרי במדן (Médan) שבאזור איולין (Yvelines) שמדרום לפריס. בפריס עצמה הוא החזיק בית מידות גדול (Hotel particulier), ארמון עירוני לכל דבר) ברובע התשיעי ובו נהג לכתוב חלק מהשנה ולקבל שם לראיונות עיתונאים ואישי ציבור. גם הראיון עם העיתונאי האוסטרי התקיים בביתו זה שברחוב בריסל 21א. הבית שכן ברובע שהיה יוקרתי מאוד בסוף המאה התשע-עשרה, "רובע אירופה", שרוב רחובותיו נקראו על שם ערים גדולות ביבשת. במקביל לרחוב בריסל שוכנים רחובות ברלין, וינה, ליסבון, הלסינקי, ורשה ואחרים. בסמוך שכנה תחנת הרכבת סן לור, מעוז הקדמה הטכנולוגית, שזכתה להנצחה בציוריו של האימפרסיוניסט קלוד מונה, חברו של זולא. צייר אימפרסיוניסטי אחר, גוסטב קייבוט (Caillebotte), שהתגורר גם הוא בשכונה, הנציח בציוריו את הרגשת שביעות הרצון של הבורגנות השלטת של תושבי שכונת אירופה שבה התגורר זולא.

בפתיחת הראיון הציג כתב הנויה פראיה פרסה את הרקע לביקור. לאחר שיצא לאור שנה קודם לכן הרומן "לורד" של זולא, הופצה שמועה בעיתונות שספר זה הוא חלק מטרילוגיה, שהראשון שבה ייקרא "רומא". זולא אף יצא לרומא בניסיון להיפגש עם האפיפיור, שסייר לקבלו, אבל מלך איטליה קיבלו בכבוד רב. הוא עבד על הרומן כבר שלושה חודשים וקיווה לסיימו בעוד תשעה חודשים. על רקע זה הסכים זולא לקבל את כתב הנויה פראיה פרסה לראיון. הכתב ציין שהראיון התקיים בשעת השקיעה. זולא נהג לכתוב בבוקר ואת אורחיו קיבל בשעות אחר הצהריים בביתו. הכתב דפק על דלת ביתו של זולא, משרת פתח את הדלת והכניסו לחדר קבלת האורחים. הכתב בחן את הבית וזיהה חפצים מוכרים: תמונות, וילונות וכורסאות שאולי ראה בתחריטים שתיארו את ביתו של זולא ואולי נתקל בהם בספריו. אדון הבית בא לקראתו בפסיעות מהירות ובפנים מאירות. הוא הושיב את הכתב בכיסא לידו ומיד פתח בתיאור מפורט על תהליך כתיבת הספר "רומא". הוא סיפר שהרומן החדש מתוכנן לצאת לאור בראשית אפריל 1896 כספר, ורק אחר כך, בחורף, הוא יופיע כסיפור בהמשכים (Roman Feuilletton) בן מאה פרקים בעיתון ההמון הז'ורנל (Le Journal). דרך פרסום זו הייתה מקובלת מאז בלזק על סופרים רבים בצרפת והכניסה להם הכנסה כפולה כמעט מו"לי וכמעט עיתונאי. זולא התגלה במהלך הראיון כאדם לבבי ופתוח. הוא קם והוליד את הכתב לחדר עבודתו והראה לו את חומר הגלם שעל בסיסו הוא עובד: תמונות, רישומים, מפות, הערות וזיכרונות ורשימה כללית של תוכן הסיפור. זולא העריך שבפרטי העלילה יחולו שינויים אבל לא בתבנית הכללית. הוא סיפר לכתב שעבודתו דומה לזו של מהנדס בניין או של עובד בבית החרושת, אין מקום לספונטניות והכול מאורגן מראש ופועל תחת משמעת ברזל. הוא אינו נמנה אותם סופרים שאינם

במאמר זה אני בוחן תחילה ראיון עם אמיל זולא שהתפרסם בעיתונו של הרצל, העיתון הווינאי נויה פראיה פרסה (Neue Freie Presse), ושתורגם והודפס בעיתון הצבאי ביולי 1895, ואחר כך אני משווה אותו לשני הראיונות שקיים נחום סלושץ בינואר ובאפריל 1900 עם הסופר הצרפתי עבור עיתון הצבאי.

יולי 1895: עיתון הצבאי מפרסם תרגום ראיון שעריך הנויה פראיה פרסה הווינאי עם אמיל זולא

ז'נר הראיון העיתונאי היה חביב מאוד על עיתוני בן-יהודה. בנו של בן-יהודה, איתמר בן-אב"י, היה זה שהגה את תרגום המילה "אינטרוויו" למילה העברית "ראיון". מקורו של ז'נר זה בעיתונות האמריקנית של שנות השישים של המאה התשע-עשרה. באירופה בכלל ובצרפת בפרט החלו להשתמש בו בשנות השמונים של המאה התשע-עשרה ועד מהרה הוא הפך לסוג כתיבה שכיח ופופולרי.⁴

הצלחת הראיון העיתונאי בעיקר בעיתונות ההמון, נובעת מכוחו לתת למידע החדשותי לבוש קונקרטי ותאטרלי. במקום להציג מידע חדשותי בגוף שלישי מרוחק, מאפשר הראיון להציג את החדשות דרך דמויות המדברות זו עם זו בגוף ראשון. זה סוג של פרסוניפיקציה של החדשות. במקביל מאפשר ז'נר הראיון תאטרליזציה ודרמטיזציה של החדשות. זירת הראיון דומה לבמה שעליה מתקיים דיאלוג תאטרלי בין מראייני למרואייני הנמצאים ביחסי קונפליקט או סולידריות. הקורא הופך כאן לצופה במופע ולפניו מוצג דו-קרב דרמטי בדרגת ויזואליזציה גבוהה. לקורא נדמה שהוא שומע ורואה את המעורבים. ככזה אמור הראיון העיתונאי להיות מעין המחשה של העיקרון הפוליטי הרב קולי. בין המשתתפים אמור להתקיים דיאלוג במשמעות שעליה מדבר חוקר הספרות הפופולרית מיכאיל בחטין (Bakhtin). פרקטיקה הדיאלוג מאפשרת להגדיר את ריבוי נקודות המבט המובחנות והשונות בטקסט ולקורא – לבחור בחופשיות את נקודת המבט המקובלת עליו.⁵

אבל לראיון העיתונאי יש תפקיד נוסף. בעידן שבו הקורא נתפס כריבון, הראיון העיתונאי אמור להיות התגלמות תפיסת העיתון כ"רשות רביעית" שתפקידה לצאת ולחקור את נבחריו העם בשם דעת הקהל. אבל בעיתונות ההמון האמריקנית והאירופית הפך הראיון לסוג של מראית עין של פעילות דמוקרטית. בפועל הציג עיתון ההמון באמצעות ז'נר הראיון המחשה של פעילות תמיכה וחנופה של העיתונאי ביחס לגורמי כוח במערכת הציבורית והפרטית. וככזה הוא הפך להזדגמה של דפוסי הערצה וציות האמורים לשמש מודל לחיקוי.

באופן מפתיע גם עיתון העילית הספרותי השתמש בראיון העיתונאי כאמצעי למפגש עם איש רוח כדי לשמוע ממנו תורה, ללמוד על יצירותיו החדשות ועל תמונת העולם שלו. מרחב הראיון איננו מרחב של קונפליקט, אלא מרחב של מופע תאטרלי של איש הרוח. כך נראה גם הראיון שקיים כתב הנויה פראיה פרסה הווינאי, עם אמיל זולא בקיץ 1895.⁶ הראיון ניתן לקראת הופעת הרומן החדש שלו, "רומא". הראיון תורגם לעברית ונדפס בהצבאי ביולי 1895. החלטת בן-יהודה לתרגם את הראיון הייתה ביטוי לעניין הרב שגילה הציבור בארץ ביצירותיו של זולא. כמה שנים קודם לכן, ב-1891, פרסם עיתונו של בן יהודה בהמשכים חלקים מספרו של זולא, "הממון" (L'argent) שהופיע בפריס באותה שנה.⁷

ב-1893 סיים אמיל זולא את מחזור הספרים המונומנטלי "רוגון מקר" (Les Rougon Macquart), עשרים רומנים רחבי יריעה שנכתבו

אמיל זולא

תפיסתה של פרשת דרייפוס-זולא כסיפור ריגול מלודרמטי הנע בקיצוניות משיאים של שמחה ואופטימיות לתהומות היגון והיאוש וחזון חלילה, הייתה גם מנת חלקו של קהל הקוראים הארץ-ישראלי שבלע בצמא את שפע הידיעות שסיפק לו **הצבני**. מידע זה הורכב מכתבות ארוכות ודרמטיות ששלח **להצבני** כתבו בפרס אברהם לודוויגס, ואליהם נוסף מידע ממברקים ושנשאב מהעיתונות הצרפתית.⁹

מאמרו של זולא, "אני מאשים", שהופיע בעיתון **ל'אורור** ב-13 בינואר 1898, הגיע לידיעת הקורא הירושלמי רק שמונה ימים מאוחר יותר, בגיליון מס' 14, 21 בינואר. כתבתו של לודוויגס עסקה בעיקרה בזיכוי של אסתר הזי, הבוגד האמיתי, ב-11 בינואר, ורק חלקה השני הציג את עיקרי מאמרו של זולא. לודוויגס סיים את מאמרו בדברי תודה לזולא על אומץ לבו ויושרו, והביע את ביטחונו ששמו ירשם באותיות זהב בספר דברי הימים של צרפת ושל העם היהודי.¹⁰ התייחסות מפורטת יותר למאמרו של זולא וסקירת ההד הנרחב שלו זכה, הופיעה **בהצבני** רק שבועיים לאחר הופעת "האני מאשים", ב-28 בינואר.¹¹ העניין הציבורי בארץ בפרשה התחזק בעקבות החלטת השלטונות להעמיד לדין את זולא. הדיווח על משפטו של זולא שנפתח ב-8 בפברואר 1898, פורסם בירושלים עשרה ימים מאוחר יותר, ב-18 בפברואר. זולא הוצג בכתבה זו כקדוש מעונה ומאבקו למען החפים מפשע הושווה לזה של וולטר.¹²

משפטו של זולא חיזק את תסכולו של קהל הקוראים הארץ-ישראלי. המשפט התנהל מדי יום ביומו במשך שבועיים, אבל **הצבני** לא הגדיל את תדירות הופעתו (הופיע פעם בשבוע, ביום שישי) והידיעות המשיכו להגיע באיחור ניכר. לפיכך, כאשר פורסם פסק הדין נגד זולא ב-23 בפברואר 1898, אישרה מערכת **הצבני** ללודוויגס לשלוח מברק עם עיקרי פסק הדין. ואכן, יומיים לאחר פסק הדין, ב-25 בפברואר 1898, הופץ ברחובות ירושלים ויפו טקסט קצר, קטן פורמט, שהכריז: "כבוד לזולא! תלגרם מיוחד **להצבני**: אמיל זולא נשפט לשנה אחת בבית

יודעים בבוקר מה יכתבו בערב, אלא דומה לבנאי אמן הבונה כל זמן שיש לו חמר ולבנים המוכנים מאתמול. אצל זולא הכול מדוד ושקול וקצוב מראש מדי יום. הוא מגדיר מכסת דפים לכתבה ומקדיש זמן קבוע לכתבתם. הוא סיפר לכתב את תוכן הסיפור העוסק בעימות בין הוויטיקן למדינה, בין הרוחני לגשמי. סיפור זה משקף לדבריו את המגמה הכללית של חזרה לדת וזניחת עקרונות החילון של תנועת ההשכלה. מסקנתו של זולא הייתה פסימית: מאה שנה לאחר המהפכה הצרפתית שוב מתעוררת במלוא עוצמתה הרוח הקלריקלית בדמות אמונה נוצרית סוחפת כול הדוחקת הצידה את רוח התבונה והקדמה. הראיון של העיתונאי האוסטרי לא היה עימות אלא מפגש בין שחקן אקטיבי העומד לבדו על הבמה לקהל צופים הנמצא שם כדי להריע ולהעריץ. הכתב שימש מעין מתווך שמיקם את השיח של זולא במרחב/ זמן קונקרטי והעניק לו עוצמה. כך גם סיים הכתב את סיפור הראיון: "זולא חדל מדבר, ודומיה עמוקה מלאה את החדר. מחוץ נשמע כל המיית הרוח, העצים נענעו ראשיהם וענפיהם, השמים התקררו בעבים [...] סופר הנויה פראיה פרסה נפטר מלפני חוזה החזיונות ויצא החוצה ויבט השמימה ויחשוב בדברים אשר שמע עתה, ורעיונות תוגה מלאו את ליבו. האמנם עינו של החוזה רואה בחזון את אשר יהי באמת לעתיד? יהיה קזאת? והנה נקרעה העננה והשמש השקיף מבעד לחרכיה בפנים עליוזים, מאירים, בהירים, וגם בלבו של הסופר נמסו העננים, והשמש החיים, ההשכלה, הדעת, והקדמה החיו את בתי נפשו".⁸

1899-1897: עיתון הצבני עוקב אחר מעורבות אמיל זולא בפרשת דרייפוס

מאז הראיון שהעניק זולא לנויה פראיה פרסה הווינאי הוא הפך מדמות ספרותית נערצת על כלל הציבור הצרפתי לדמות שנויה במחלוקת ששימשה מושא הערצה מחד גיסא ושנאה תהומית מאידך גיסא. גרמה לכך מעורבותו הפולמוסית רבת העוצמה של זולא בפרשת דרייפוס. כבר בנובמבר 1897 החל זולא לפרסם בפיגרו הפריסאי ובעיתונים נוספים מאמרים שהביעו אמונה בחפותו של דרייפוס ותקפו קשות את הנהגת הצבא הצרפתי. אולם לשיא העוצמה הפולמוסית הגיע זולא ב-13 בינואר 1898, עם פרסום מאמרו "אני מאשים" (*J'accuse*) בעיתונו של ז'ורז' קלמנסו, **ל'אורור** (*L'Aurore*). המאמר שנפרש על פני עמוד פוליו וחצי כלל האשמות קשות נגד המעורבים ב"תפירת" האשמה כוזבת נגד דרייפוס החף מפשע. מאמרו של זולא עורר גל תמיכה נרחב, בין היתר בדמות פטיציות שפורסמו בעיתונות השמאל בידי אנשי רוח יודעים שזכו באותם ימים לכינוי "אינטלקטואלים", אבל גם לגל של התקפות קשות ואלימות נגד זולא שהפך עכשיו ל"קולט הברקים" המרכזי של התנועה האנטישמית האנטי-דרייפוסרית שתקפה אותו במאמרי מפלגת אלימים, ובעיקר באמצעות קריקטורות אכזריות. בקרב תומכי דרייפוס עוררה התערבות התקשורתית של זולא גל של תקווה שהיא תוביל לזיכוי ולשחרורו הקרוב של דרייפוס. אולם אופטימיות זו התחלפה בהרגשת דיכאון ויאוש לאחר ששלטונות הצבא החליטו להגיש תביעה משפטית נגד זולא על פגיעה בכבוד הצבא ובקציניו. במשפט שהתנהל בפברואר 1898 נדון זולא לשנת מאסר בפועל ולקנס בגובה 3,000 פרנק. הוא זוכה באפרייל בידי בית הדין הגבוה לערעורים, אולם השלטונות פתחו נגדו משפט שני שגם בסופו, ביולי 1898, הוא הורשע ונדון למאסר. בעקבות זאת, וכדי להימלט ממאסר, יצא זולא לגלות בבריטניה שנמשכה עד יוני 1899.

המרואיין ואת צליל קולו. הוא ציין שזולא נראה במציאות זקן הרבה יותר מאשר בתמונות: "התבוננתי בו ואראה כי הוא זקן עוד יותר ממה שתמונתו מתארת אותו, ובכלל נשקף מעיניו ופניו עייפות רבה. מראהו בכלל איננו מצוין. רק קמטי פניו הבולטים והעמוקים והעצבת המיוחדת הנשקפת ממנו, עצבת מיוחדת במינה אשר לא תשכח עוד, מציינים אותו מאוד". גם צליל קולו לא נשמע טוב. הוא החל לדבר, "והנה גם צלילי קולו הנפסק קצת, הם כמעט בלי צבע".

סלושץ הושיט לזולא את שני הספרים שהביא וציין שהוא מאושר למסור לו את תולדות חייו בעברית, פנים אל פנים, בשמו ובשם הוצאת תושייה, לאות הערצה והכרת תודה. זולא נטל את הספר, הביט בכותרת בצרפתית ואחר כך הפך אותו כה וכה עד שמצא תקציר בצרפתית של תוכן הספר ודעות עליו. נראה שהתלהב מהעובדה שנכתב עליו ספר בעברית.

לאחר שעלעל בספר, פנה זולא לסלושץ בשאלות שונות. הוא ציין שהוא אוהב את הכתיב הנקרא מימין לשמאל, ושאל אם נוח הכתב, אם זה אותו כתב מימי קדם, אם כותבים גם באותיות מרובעות, ואם השפה היא שפת המקרא. סלושץ ענה שאכן עיקרה של השפה מבוסס על המקרא. הוא הביא כדוגמה את שירת דבורה שנכתבה לפני 3,000 שנה ואוצר המילים שלה עדיין בשימוש ואף העלה לדבריו את הסברה שאם יתרגמו את מכלול יצירות זולא לעברית, אולי גם הם יתקיימו 3,000 שנה.

נראה אפוא שמצב העניינים התהפך. במקום למלא את תפקיד המרואיין, הפך זולא למראיין. הוא המשיך ושאל שאלות על תולדות הספר העברי, אם רבים הם הקוראים עברית וכיצד הוגים רעיונות חדשים בשפה עתיקה שאינה מדוברת. למרות שאלותיו הרבות ידע זולא משהו על מצב העברית, מכיוון שהוא המשיך וציין ששמע שרוב יהודי פולין קוראים עברית. אבל סלושץ הסביר שקוראי העברית אינם מוגבלים רק לפולין, הם חיים גם ברוסיה, בגליציה, בארץ ישראל ובאמריקה. הוא טען שהשפה העברית הפכה פחות או יותר לשפה חיה, וצעירי הסופרים באודסה מדברים אותה. אמנם נכנסו בה הרבה מבטאים חדשים, אבל היסוד של הפרוזה המקראית נותר ללא שינוי. ספרו של סלושץ המשיך לשמש ציר מרכזי בשיחה עם זולא. הסופר הצרפתי המשיך לעלעל בספר. הוא נתקל בשם "הוצאת תושייה" בצרפתית, ושאל על ההוצאה, ואם הסופרים מקבלים שכר ראי. סלושץ סיפר לזולא בגאווה שהוצאת תושייה היושבת בוורשה מוציאה לאור מדי שבוע ספר מדע או ספרים מתורגמים או ספרות מקור הנמכרים במחיר לא רב. היא משלמת כיאות לעוזריה ולצדה פועלות הוצאות ספרים עבריות נוספות.

בשלב זה של הראיון עברו סלושץ וזולא לשוחח על מצבו של העם היהודי, ואופיו של הראיון השתנה. כזכור היה הראיון שקיים כתב הנויה פראיה פרסה בעל אופי מונוסמי, חד קולי; הוא העניק לזולא זכות דיבור אקסקלוסיבית. לעומת זאת הראיון שקיים סלושץ הפך עתה למפגן של פוליטימיות, של ריבוי קולות הנמצאים בעימות וההופכים את הראיון למופע ראווה. עיקרו של העימות שהתפתח היה בין תפיסת זולא שדגל בהתבוללות היהודים בקרב הלאומים שבתוכם הם חיים, לבין תפיסתו הלאומית-ציונית של סלושץ.

זולא פתח ושאל אם הציבור היהודי של קוראי העברית פתוח לרעיונות חדשים, קרי לרעיונות ההשכלה והקדמה. וסלושץ ענה שאכן התפתחות הספרות קידמה את הרעיון הלאומי בקרב היהודים

פרשת דרייפוס הוחמק. אולי מסיבה זו חשוב היה לבן-יהודה להרשים את קהל קוראיו באמצעות אירוע ספקטקולרי כמו השגת ראיון בלעדי עם זולא. ולכן לאחר ששמע על כוונת סלושץ, שאותו פגש במהלך שהותו ב-1899 בפריס, להגיש לזולא את ספרו החדש, הציע לו בן-יהודה לנצל את ההזדמנות כדי לקיים עם זולא ראיון עבור הציבי.

ינואר 1900: עיתון העיבי מפרסם ראיון שערך כתבו נחום סלושץ עם אמיל זולא

בסוף 1899 סיים נחום סלושץ כתיבת ביוגרפיה בעברית על אמיל זולא, שאותה הוציאה לאור הוצאת תושייה בוורשה.²⁰ הוא החליט לנצל את אירוע הופעת הספר כדי להגישו כמתנה מטעמו ומטעם הוצאת תושייה לסופר הצרפתי, ובאותה הזדמנות החליט, בהשפעת אליעזר בן-יהודה, לנסות לראיין אותו עבור עיתון הציבי. סלושץ מספר בפתח הראיון שהוצאת הספרים הכינה עבור זולא העתק מיוחד. הוא נכרך בכריכת בד לבנה ועליה נכתב שם הספר בעברית ובצרפתית. נוסף על ביוגרפיה זו התכוון סלושץ להעניק לסופר הצרפתי ספר נוסף שיצא בהוצאת תושייה, שכלל מבחר מסיפוריו של זולא שתורגמו לעברית ונאספו עתה לכרך אחד.

הראיון עם אמיל זולא נערך כחצי שנה לאחר שהאחרון חזר מגלותו באנגליה, ושלושה חודשים לאחר שדרייפוס זכה בחנינה. סלושץ פתח את סיפור המפגש עם זולא בנוסח דומה לזה של הנויה פראיה פרסה. בניגוד לכתב האוסטרי, נקבע לו ראיון בבוקר, שעה בה עסק זולא בדרך כלל בכתיבה. הוא סיפר שיצא מביתו ברובע הלטיני בבוקר ה-29 בדצמבר 1899 והגיע לארמונו העירוני של זולא ברח' בריסל. השעה הייתה עשר וחצי. סלושץ מציין שהיה זה יום יפה, יום שמש ושמים בהירים ולרגע היה לו נדמה שהחורף התחלף והפך לאביב. הוא המשיך וסיפר על התרגשותו הרבה בשעה שצלצל בפעמון הבית. את פני סלושץ קידם משרת גבה קומה שפתח לפניו את הדלת. סלושץ הגיש לו כרטיס ביקור ובו נכתב שהוא סטודנט באוניברסיטה ומחבר ביוגרפיה על זולא. כאמור, סלושץ הביא עמו שני ספרים, האחר ספרו על תולדות אמיל זולא, והשני כרך שהכיל קובץ סיפורים מתורגמים משל זולא.

המשרת עלה לקומה העליונה וסלושץ המתין בחדר המבוא. הייתה זו הזדמנות להציג לפני הקורא את תמונת הבית מבפנים. הוא ציין שהייתה בקומה התחתונה חצר פנימית ובה פסלים רבים. גם חדר ההמתנה היה עמוס בציורים מרהיבים. לאחר זמן מה חזר המשרת ואמר שזולא עוד לא יצא מחדרו. הוא ביקש מסלושץ להתלוות אליו למעלה והכניסו לחדר מלא חפצים וכלים שונים ומשונים: עציצים, מראות, פסלים, ארון זכוכית, מרבדים מצוירים וציורים משונים. גם השולחן היה מלא חפצים, אבל הוא לא ראה ספרים. היה זה חדר האוספים של זולא (Cabinet de curiosités), ובו נהג לשמור חפצים מוזרים ואקזוטיים. חדר זה תועד בציורים של חבריו האימפרסיוניסטים של זולא ובציולומים ונראה שזולא נהג גם לכתוב בו.

בעוד סלושץ מתבונן סביבו הוא שמע קול. סלושץ ציין שהיה אחוז התרגשות כי עוד מעט הוא ידבר עם "הסופר הנערץ וגיבור הרוח הנפלא". ואכן, כעבור זמן קצר נכנס זולא לחדר וביקש מסלושץ לשבת על כיסא רחב ליד השולחן, והוא עצמו ישב מולו על כיסא ליד ארון הזכוכית.

לאחר שמיקם את הראיון במרחב, פנה סלושץ לתאר את פני

איטמר בן אב"י

הצייר הצרפתי הנודע טיסו (James Tissot), אשר צייר את הארץ ואף רצה להקים בה אקדמיה לציור, אבל לדבריו ארץ ישראל "היא ארץ עזובה ושוממה ורבה העבודה להשיבה לתחיה"²². סלושץ המשיך להגן על התזה הציונית. הוא טען שבניגוד ליהודי המערב שמצבם טוב, יהודי מזרח אירופה סובלים ממצוקה כלכלית קשה. פועלים ובעלי מלאכה רבים אינם מוצאים עבודה ומבקשים להגר. אבל רובם אינם רוצים להתבולל. הם נאמנים למסורת אבות ומעוניינים לעלות לארץ ישראל.

לאט-לאט התלהטה השיחה. זולא חם המזג התפרץ לדבריו של סלושץ ונשא נאום ארוך בן עשר דקות ללא הפסקה: "הוא דיבר כעשרה רגעים בשטף של חזון דומה לאחר החזיונות הנפלאים אשר נפגשם בטובי ספריו". הוא אמר שהוא אכן מבין היטב את הרגש המפעם בלב היהודים לייסד מכון נאמן ליהדות. הוא עצמו תומך בהתפתחות חופשית של כל פרט ופרט. הוא מבין שהיהודים מחפשים מקום מפלט, אבל הבנה זו לא מנעה ממנו לעלות שאלות קשות, שכן "הייתכן כי עם של שמונה או עשרה מיליון איש יצא פתאום לארץ נכריה?". הרצון והרגש הדתי אכן יכולים לחולל נפלאות, כמו מסע הצלב בימי הביניים. אבל איזה רגש ימריץ את יהודי צרפת, שמצבם טוב, לצאת לארץ ישראל:

האם די ברגש הדתי לעורר נפלאות [...] מי הוא ומה הוא אשר ימריץ את יהודי צרפת למשל, שמצבם טוב פחות או יותר, ללכת ולחלוק את גורל אחיהם הרחוקים מהם בארץ חדשה? ולו גם עלה בידם דבר שהוא מן הנמנע, לאסוף את כל היהודים יום אחד. מה הדמות תשוו לקיבוץ השונה והמשונה הזה? איזו ממשלה תעצור ביסודות החברתיים והשכליים הרחוקים זה מזה כרחוק עמי מזרח ומערב זה מזה? איזה ספר חוקים כולל יעצור בעדם? איזו שפה תתווך ביניהם? איזה דרך ארץ ישווה לכולם? הן אין חפצך כי תשלוט שם אנרכיה? ומהו הרוח אשר יפילא להפוך מדבר שממה לארץ נושבת יום אחד? ועוד זאת, האם מציאות לאום יהודי בלבד אינה נראית לאיש מן הצד כאחת האגודות מימי קדם? "מיתוס" יחיד במינו! לאום יהודי, ארץ יהודית ותחית שפת כתיב הקודש! כל אלה הם דברים המפליאים את כל השומע מן הרגע הראשון.

אבל סלושץ עמד על שלו וטען שהלאומיים אינם בעלי הזיה. אין חפצם להעביר את כל היהודים ביום אחד. הוא הצטער על שלא הזדמן לזולא לקרוא על התנועה הלאומית היהודית ותכניה; לו קרא, היה שופט אחרת. סלושץ טען שתנועתו איננה ממריצה כלל את היהודים בארצות החופש לצאת בהמוניהם לארץ ישראל החדשה, ואין היא מתנגדת כלל לאהבתם של יהודי המערב את מולדתם. גם אין אנשיה חולמים להעביר יום אחד מיליוני אנשים לארץ ישראל. המפעל של התנועה הציונית הוא לאומי, אבל גם של אהבת אדם. בארצות שונות היהודים סובלים ומתקשים לצאת מהן. הרעיון הלאומי חובר למצוקה הכלכלית. התנועה הלאומית רוצה לכוון את המהגרים לארץ עד שיהפכו לעם. לכן החלה התנועה הלאומית הציונית כבר לפני 18 שנה ביסוד מושבות חקלאיות בארץ ישראל, ומפעל מוצלח זה הוכיח שהיהודים מסוגלים לעבודת אדמה.

זולא התפרץ שוב לדברי סלושץ וקטע אותם. הוא טען שייסוד מושבות חקלאיות הוא מעשה חשוב ומועיל, אבל עדיין נותרת השאלה המרכזית: "מדוע לא תתיישבו באיזו ארץ לאט-לאט? מדוע באמת לא תכוננו ישוב מסודר כראוי?".

סלושץ ענה שהתנועה הציונית ניסתה לנהל מפעל התיישבות מסודר, אבל הכוחות במזרח לא הצליחו לגבור על המכשולים המדיניים. אנשיה

והביאה לתחייה רוחנית. זולא סיפר ששמע על התנועה הלאומית היהודית ואף דיבר עליה עם ברנר לזר, שגם הוא לאומי. אבל ניכר מדבריו שקדמה עבור העם היהודי אין משמעותה אימוץ זהות לאומית נפרדת אלא השתלבות בחברה חילונית מודרנית המאמינה בהצטרות זכויות האדם והאזרח. זולא הבין את קדמת העם היהודי במושגים של המהפכה הצרפתית, שטענה כי היהודים יכולים להפוך למועילים יותר ומאושרים יותר אם יתבוללו בחברה הצרפתית המהפכנית. לעומתו סלושץ הבין קדמה במושגים הפוכים, של התחברות הקבוצה היהודית לאידאולוגיה לאומית שהוגדרה באמצעות טריטוריה מוגדרת ומובחנת ושפת אם ייחודית.

נראה שסלושץ האמין שהוא יצליח לשכנע את זולא לתמוך ברעיון הציוני, ולפיכך הוא שאל את זולא לדעתו על תנועה זו. זולא טען שאין הוא יכול לענות על שאלה זו כי לא חקר את הרעיון הלאומי היהודי ואת מטרותיו. הוא דיבר בלא כל הכנה, כחובבן, אבל סבר שהתנועה הציונית היא אוטופיה וככזו היא הזכירה לו את תנועת מסעי הצלב. לטענתו יהודי מערב אירופה התבוללו כבר פחות או יותר בשכניהם והם קרובים יותר לתושבי ארצם מאשר ליהודי הארצות השכנות. כך המצב בצרפת, ולפיכך לא ברור כיצד יכולים היהודים המבוללים והנפרדים להתאחד ולהפוך לעם מלוכד. לכן זולא לא מצא סיבה שתוביל את יהודי צרפת לנטוש את מולדתם ולעלות לארץ ישראל:

האמת היא כי למרות פגעים מדיניים וחברתיים ידועים, מצב היהודים בצרפת למשל אינו רע, וסוף סוף צרפתים הם ובוודאי יישארו כך כאשר ישונו הסדרים, ואיזו סיבה תניעם לעזוב את ארץ מולדתם וללכת לנוע אל ארץ עזובה באסיה? האם הדת? אבל היא אינה חזקה עוד בלבבם עד כדי לעודדם למסע צלב כזה, ורגשות הלאום שלהם הם צרפתים. בכלל אינני משער איך יוכל עם שלם המורכב מיסודות שונים ורחוקים זה מזה כל כך להתגורר בארץ אחת ועוד באסיה?²¹

זולא הודה שאינו מכיר את ארץ ישראל. הוא חשב פעם לבוא לבקר בארץ ולשהות בה שלושה חודשים כדי לכתוב שני רומנים, אחד היסטורי מתקופת ישו הנוצרי והשני מחיי כנסיות הדת והכיתות השונות בזמנו. הערה זו של זולא הייתה הבסיס לטענת הצבי בעמודו הראשון כאילו יגיע הסופר הצרפתי בקרוב לירושלים. אבל זולא לא דיבר בראיון על אפשרות בואו לארץ בזמן קרוב או בכל זמן אחר. לעומת זאת הוא המשיך להציג את ארץ ישראל כפתרון לא ריאלי לשאלת היהודים. לטענתו הוא שוחח לאחרונה על ארץ ישראל כמקלט ליהודים עם

בגיליון **הצבי** מס' 42 מ-26 באפריל 1900. גם ראיון זה השתרע על חלק ניכר משטחי העיתון, כעמוד וחצי.

למרות הכוונה לקיים את הפגישה בשעות הבוקר המוקדמות, היא התקיימה לבסוף במוצאי שבת בשעות הערב. זולא קיבל את סלושץ בחדר נאה מאוד, כנראה היה זה חדר קבלת האורחים שבו התקבל בזמנו כתב הנויה פראיה פרסה. סלושץ מציין שהפעם היה זולא "במצב חי ורענן וכל רע פניו ועצבותו של הפעם הראשונה לא היה לו עוד". זולא הזמינו בחגיגות לשבת על ידו ושאל אותו על חייו בפריס, על השקפותיו ועל המצב הכללי. זולא סיפר שהוא שב לעבוד בבקרים, וספרו החדש, "העבודה" (*Le Travail*) מתקדם, והוא מקווה כי יראה אור עוד השנה.

אחר כך הם עברו לדון בשאלת היהודים. השיחה ארכה הפעם כשעה וחצי. סלושץ מציין שהוא דן עם זולא בשאלות שונות, אבל לא יכול היה, לבקשתו של זולא, לגלות את כל נושאי השיחה ביניהם. לפיכך סיפר לקוראי **הצבי** רק את מה שהורשה לגלות.

בתחילת הראיון השני סיפר זולא שהוא גדל בסביבה שלא ידעו בה כלום על היהודים ויהדות (אקס-אן-פרובנס שבדרום צרפת). אף על פי שיהודי הדרום דבקים בדתם יותר מיהודי הצפון, בייחוד בפריס, הוא לא ידע להבדיל עד לפני עשר שנים בין יהודי לצרפתי, ולא ראה ביהודי בן לאום וגזע אחר. לטענתו הוא גם לא שמ לב לרגשות העם בכלל אל היהודים, קרי התנהגות אנטישמית כלפיהם. בסך הכול טען זולא כי קודם לפרשת דרייפוס הוא לא עסק אף פעם ביהודים כשונים מן הצרפתים והסכיך לראותם רק מנקודת מבט סוציולוגית, קרי כאזרחים השייכים למעמד הבינוני.

ארבע או חמש שנים קודם לכן, כאשר החלה להתלקח השנאה ליהודים בעקבות פעולות ההסתה של אדוארד דרימון (*Drumont*) עורך העיתון האנטישמי רב ההשפעה **לה ליבר פרול** (*La Libre Parole*), פרסם זולא שני מאמרים בעיתון **הפיגארו** ובהם סבר שהשנאה ליהודים היא בת חלוף והיא תוצר של נסיבות חברתיות וכלכליות. הוא האמין שהאנטישמיות תיעלם לאחר שהיהודים יתבוללו. אבל בשיחה הודה בטעותו לנוכח העובדה שהאנטישמיות בצרפת התחזקה: "חשוב חשבתי לפני כן כי היהודים בתור בעלי דת עתידיים להתבולל יחד עם התקדמות הדעות, החופש והמדע [...] אבל השנאה שהתגלתה העמידה עוד פעם חיץ בין יהודים ונוצרים, ואני אנוס לחזור מדעתי על דבר ההתבוללות הקרובה לבוא".²⁴

האם רק גופים כמו הליגה האנטישמית ופרסומים כמו העיתון **ליבר פרול** והספר "צרפת היהודית" (*La France Juive*), כולם פרי יוזמתו של דרומון, אחראים ליצירת חיץ זה של שנאה בין יהודים ללא יהודים? בשלב זה של השיחה החל זולא להעלות תהיות אם היהודים אינם אשמים גם הם במצב. לדברי זולא נישואים בין יהודים לנוצרים יכלו להקל על תהליך השתלבות היהודים. הוא אמנם ראה יהודיות הנישאות לנוצרים, אבל גברים יהודים אינם ממהרים להינשא לנוצרות. נסיך מונקו נשא לאישה את בת משפחת היינה, ואלה נישואים מוצלחים, אבל אין זאת אומרת שההתבוללות קרובה. לפיכך הפנה זולא לסלושץ את השאלה מה דעתו על נישואי תערובת. שאלה זו הייתה ציר מרכזי בטענות האנטישמים נגד היהודים. כבר ב-1806 הפנה נפוליאון הראשון שאלה דומה אל אספת הנכבדים היהודים שכינס כדי לדון ברפורמות במצב יהודי צרפת, וחזר והעלה שאלה זו לפני הסנהדרין שכינס ב-1807. אולם שני הגופים נתנו לו תשובה מתחמקת.²⁵

נוכחו כי עליהם לאחד את כל ישראל למען יתרמו מכוחם למימוש המטרה. לדבריו אין זה כלל מסע צלב ואין זאת תנועה דתית, כי אם לאומית ואקונומית-כלכלית של קדמה וחיים. לכן הקימה התנועה בנק למימוש הפרויקט ומאות אלפי יהודים מעוניינים להצטרף אליה. הם רוצים שדעת הקהל באירופה תתמוך בה. "אנו רוצים שהעולם הנאור ידע כי מאות אלף דרייפוסרים נמצאים על אי השדים וכי יכירו את תועלת תנועתנו". זולא אמר כי הוא מכיר בעובדה שמטרת הציונים היא בת הגשמה:

הפצכם אינו רחוק כלל מהמציאות. מי יודע אולי גם בו פתרון ושינוי הצורה של שאלת היהודים בכלל. לנהל ישוב יהודי למקום אחד, לייסד מפלט אשר אליו יוכלו להתקבץ לאט-לאט כל היהודים הסובלים, זהו באמת מפעל טוב. כמובן שנים רבות תעבורנה, אבל אתם צעירים הנכם ויכולים לעבוד ולחכות עד שתגיעו למטרתכם. אני מבין היטב את הזיכרונות והרגשות המקשרים אתכם לארץ ישראל, ואיננו נפסק כלל מפני מכשולי העזובה אשר בה. אבל הלא יכול תוכלו למצוא ארץ אחרת יותר מרווחת ויותר פורייה באפריקה או באמריקה מקום תגיעו יתר קל את מטרתכם?²⁶

כך, אפוא, כמה שנים לפני שהרצל הציג את "תכנית אוגנדה", העלה זולא לפני סלושץ רעיון דומה. בסופו של הראיון נותרו שני הצדדים מבוצרים בעמדותיהם. סלושץ לא הצליח לשכנע את זולא לתמוך ברעיון הלאומי-ציוני כפתרון לתחלואי העם היהודי, וזולא לא הצליח לשכנע את מראיינו לקבל את תזת ההתבוללות והאינטגרציה. אבל הוויכוח היה לוהט ויצר ספקטקל דרמטי, צבעוני ורועש, שהתאים מאוד לאופיו של עיתון **הצבי** כעיתון המון סנסציוני.

סלושץ המשיך וסיפר שבמהלך הוויכוח הסוער הופיע לפתע משרתו של זולא ומסר לו שחמישה אנשים נוספים ממתנינים למטה לשיחה אתו, אבל זולא הורה למשרתו לקבל רק את חלקם. השעה הייתה כבר 11:30 בבוקר וסלושץ הבין כי אחר לשבת (השיחה נמשכה פחות משעה), ולכן הוא קם לצאת. אבל זולא לא מיהר להיפרד. הוא שאל את סלושץ אם ישהה עוד זמן רב בפריז והזמין אותו לחזור ולבקרו מתי שירצה, אבל ביקש ממנו שיגיע בשעה מוקדמת יותר כדי שיוכלו לדון ביתר אריכות בשאלת העם היהודי והתנועה הציונית.

לסיום שאל סלושץ את זולא אם בכל זאת אין בכוונתו לנסוע לארץ ישראל. "מה טוב היה לו חקר בשכלו את הארץ ואת היהודים ועתידותיהם". אבל זולא חזר והכריז כי טרם החליט. זולא ליווה את סלושץ לגרם המדרגות, חזר שוב על הזמנתו לשיחה נוספת והודה לו שנית על הספרים שהביא. הוא גם ביקש ממנו שכאשר יתאם את הפגישה הבאה, להזכיר למזכירו של זולא שהיה זה הוא שהביא לזולא ספרים בעברית.

סלושץ יצא מביתו של זולא שבע רצון. בניגוד לסופר הנויה פראיה פרסה, הוא לא התבונן בשמים הקודרים וחיכה להתפזרות העננים. הוא היה סמוך ובטוח שהצליח להציג לפני זולא כהלכה את המטרות הלאומיות של התנועה הציונית, וקיווה שאולי יצליח עוד יותר בפגישה הבאה. סלושץ הבטיח לקוראי **הצבי** שיעדכן אותם על הפגישה הבאה.

אפריל 1900: עיתון **הצבי** מפרסם ראיון שני שערך כתבו נחום סלושץ עם אמיל זולא

נחום סלושץ המתין כשלושה חודשים לפני שיצא לקיים ראיון עיתונאי שני עם אמיל זולא. הפגישה התקיימה כנראה ב-14 באפריל ופורסמה

האור. זולא האמין שאכן ניתן לעשות זאת כי יש בצרפת עדיין לוחמי אמת אמיצים רבים: "מורדי האור חפצים להרוס הכל, לאבד הכל, אבל המדע צריך לנצח ואז תבוא הטובה, ואף אם תתמהמה, נעבוד בשבילה". סלושץ סיים את הראיון בהרגשת שביעות רצון. הוא הצליח לשמוע את דעתו של זולא על המצב העכשווי ועל מגמות התפתחות עתידיות, וגם, להערכתו, להסביר לו את נקודת המבט הציונית: "אמיל זולא יודע כרגע את חפצינו ומגמותינו ולא איש כמוהו יחשה ויתאפק"²⁶. שני הראיונות שקיים נחום סלושץ עם אמיל זולא הצליחו להציג תמונה פוליטית רב קולית שאפשרה להפוך את המרחב הטקסטואלי לספקטקל של עימות בין שתי נקודות מבט שונות: הציונית והאנטי-ציונית. ריבוי נקודות מבט זה נועד לאפשר לקורא הארץ-ישראלי לבחון את שתי העמדות ולהגיב, לנתח, להתווכח ולשפוט. אבל מעבר לשוני בין נקודות המבט, משותף להם החשש הגדול, בתחילתה של מאה חדשה, מפני העתיד. זולא ניתח בבהירות ובאזמל חד את עליית הקלריקליזם הרדיקלי מכאן והלאומנות החילונית, אמו הורתו של הפאשיזם העתידי מכאן. לפיכך סבר שפתרון בעיית היהודים בדרך של התבוללות עוד רחוק. אבל הוא היה אופטימי והאמין בכוחו של האינטלקטואל לגייס כוחות ולהילחם מלחמת חורמה באויבי תנועת ההשכלה (Anti-Lumières), בלשונו של זאב שטרנהל, על פי ההגדרה שטבע ניטשה)²⁷. סלושץ הסכים עם הדיאגנוזה הפסימית של התחזקות כוחות הרוע המפיצים אנטישמיות, הנשענת הן על שורשים דתיים הן על שורשים חילוניים-לאומיים, אבל עם כל הערצתו למאבקו ההרואי של זולא, הוא לא האמין שכוחות האור, תומכי הקדמה המדעית והמוסרית, ינצחו מהר כל כך. מדובר בתהליך ארוך וסיזיפי, העובדה שההמון האירופי נהה דווקא אחרי כוחות החושך האנטישמיים גרמה לסלושץ להטיל ספק באפשרות החזרה מהירה של הסדר התבוני, הסובלני וההומני. לפיכך, לנוכח אירופה השוקעת במערבולת הקסנופוביה והגזענות, לא נותר לדעתו ליהודי היבשת, ובעיקר ליהודי מזרח אירופה, אלא לדבוק ברעיון הלאומי-ציוני, להיפרד מאירופה ולחפש מקלט בארץ ישראל.

הערות

- 1 י' נימצוביץ, "ההיסטוריון שנשכח: פרופ' נחום סלושץ בן 95", דבר, 31.5.1965. על מצבו הקשה של נחום סלושץ בערוב ימיו העידה גם עיתונאית דבר רות בונדי, שריאיינה אותו באותה תקופה יחד עם צלם המערכת בוריס כרמי. ראו ר' בונדי, "נחום סלושץ והעולם של שלשום", דבר השבוע, 16.7.1965. נחום סלושץ נפטר בדצמבר 1966.
- 2 "אמיל זולא בירושלים", הצבאי, 19, 19.1.1900. לגבי הראיון הראשון ראו נ' סלושץ, "שיחה עם אמיל זולא", הצבאי, שם (להלן: סלושץ, "שיחה עם אמיל זולא"). לגבי הראיון השני ראו, נ' סלושץ, "שיחה שניה עם אמיל זולא", הצבאי, 42, 26.4.1900 (להלן: סלושץ, "שיחה שניה עם אמיל זולא").
- 3 "הרומן החדש של אמיל זולא שעתיד לצאת לאור", הצבאי, 26, 12.7.1895. המדובר בתרגום ראיון שקיים כתב הנויה פראיה פרסה הווינאי עם זולא ועסק ברומן החדש שלו, רומא, שעמד לצאת לאור.
- 4 D. Kalifa et al., *La Civilisation du Journal: Histoire culturelle et littéraire de la presse française au XIXe siècle*, Paris 2011, pp. 1025-1041 (L'Interview); M. Schudson, "Question Authority: A History of the News Interview", in idem, *The Power of News*, Cambridge Mass. 1995, pp. 72-93
- 5 T. Todorov, *Michael Bakhtin: le principe dialogique*, Paris, Seuil, 1982

סלושץ לא הסכים עם דברי זולא. הוא סבר שמגמת התבוללות בצרפת חזקה. בתי הכנסת לא משמשים לקיום מצוות מעשיות, אלא להפצת דברי מוסר ושירה. לדבריו דת ישראל חדלה ברוב ארצות המערב להיות אמונה תאולוגית והפכה לתורת מוסר וחסד לציבור המתאסף. אבל היהודים לא יכלו לשכוח את הרדיפות ואת השנאה כלפיהם, ולכן נישואי תערובת לא הפכו לתופעה נפוצה. זולא הסכים עם טענה זו, שהשנאה ליהודים פוגעת בהתקרבות בין הקבוצות ובהשתלבות באמצעות קשרי נישואין. אבל סלושץ העלה סיבה נוספת לאי התבוללות היהודים בסביבתם. הוא סבר שרדיפת היהודים במזרח אירופה גרמה להם להגר למערב והם חידשו את החיים היהודיים שם בעצם נוכחותם ומספרם הרב. במזרח אירופה מספרם של היהודים כה רב שאי אפשר לכוללם, והגירתם למערב בולמת תהליכי התבוללות וממשיכה להציג את היהודים כנטע זר. אולם זולא לא הרפה, ולצד טיעון התנגדות היהודים לנישואי תערובת, העלה טענה שאנטישמית בצרפת עשו בה שימוש נרחב, כאילו היהודים מסרבים להשתלב בגלל ראייתם את עצמם כעם נבחר. סלושץ דחה טענה זו. הוא סבר שהעם היהודי סבר שיש לו ייעוד, אבל תודעת ייעוד זו אינה מקנה פריבילגיות וגם לא הרגשת עליונות ביחס ללא יהודים. זולא האמין שהמדע והקדמה יקרבו בין עמים ולא יעוררו שנאה, אולם הוא לא ראה בעתיד הקרוב ניצחון כזה של כוחות ההשכלה. ראיית העולם של זולא הייתה פסימית. הוא ראה מחד גיסא את התגברות הקלריקליזם ומאידך גיסא את עלייתם של כוחות חילוניים לאומניים ולא רציונליים כמו התנועה האנטישמית. החיבור בין משיחיות דתית למשיחיות לאומית הפחיד והכעיס אותו. היהודים, לדבריו, היו נתונים בין הפטיש לסדן ומצבם מסוכן. הם הראשונים שסבלו מן "הנסיגה לאחור אשר הגיחה מרבעה". כל המורדים באור ראו ביהודים אויבים מסוכנים ולכן הוא קרא ליהודים להסביר לציבור הרחב על היהודים ועל היהדות. הוא שיבח את ברנר לזר על תרומתו לקיום גשר בין היהודים לנוצרים, אבל הביע צער על כך שאנשי רוח יהודים נוספים לא פעלו בכיוון זה. "אנו חיים בעולם של חזרת הטיפשות והבערות", אמר זולא. הוא יצא נגד כוחות הראקציה שהתאחדו. כל הרפש, לדבריו, עלה למעלה. שונאי ישראל מנצלים את בערות ההמון ומחזירים אותם לימי הביניים, לתקופה של עלילות דם. ומכיוון שהקדמה נסוגה והראקציה עולה חייבים היהודים, לדברי זולא, לצאת במסע הסברה ולגייס מתוכם את מיטב כותבי הרומנים העממיים כדי שיסבירו לציבור הרחב את טבעה האמיתי של היהדות. אבל סלושץ לא האמין בהצלחת מאמץ הסברה בקרב הציבור הרחב. הוא סבר שלמרות עזרתם הכבירה של אנשי רוח כזולא, רוב הציבור מעדיף לקרא עיתונים פופולריים אנטי דרייפורים, בעוד את עיתוני האמת כמו "לאור" או "הסייקל" (*Le Siècle*) קוראים בעיקר יהודים ופרוטסטנטים. ההמון הקתולי מעדיף את עיתוני ההמון (כמו הפטי ז'ורנל והפטי פריזיאן, *Le Petit Parisien*, *Le Petit Journal*) המגלים עוינות לדרייפוס וליהודים. זולא קרא לכל אנשי הרוח להצטרף למאבק בבורות ובאנטישמיות, אבל גם הוא לא חשב טובות על ההמון הצרפתי: "ההמון – אמר ברגש של בוז – יצר לבו רע, ורק בחירי האדם, יחידי סגולה, צריכים ויכולים לעבוד בשעת חירום זו". כל רודף צדק צריך לזכור שהכול נמצא בסכנה, ולפיכך יש לאחד כוחות כדי לחזור ולהפוך את צרפת לארץ

- 6 "הרומן החדש של אמיל זולא שעתיד לצאת לאור", **הצבי**, 26, 12.7.1895 (להלן: "הרומן החדש").
- 7 רומן בהמשכים זה נשא את הכותרת "הממון – ספור מהחיים בפריז", ונדפס בעיתונו של בן־יהודה שנשא באותה תקופה את הלוגו **האור**, בין מארס לאוגוסט 1891.
- 8 "הרומן החדש". ראו דיווח נוסף ב**הצבי** על תהליך כתיבת היצירה "רומא": "אודות סיפורו החדש 'רומא'", **הצבי**, 31, 16.8.1895. בכתבה זו ציין המחבר שהספר השלישי בטרילוגיה יעסוק בעיר פריז.
- 9 על סיקור פרשת דרייפוס־זולא בעיתונות העברית בארץ ובאירופה, ראו י' לנג, "תגובת הישוב בארץ־ישראל על פרשת דרייפוס וביטויין בעיתוני התקופה", **קשר**, 37 (2008), עמ' 39-55, ואת "תגובות העיתונות העברית בארץ ישראל על פרשת דרייפוס (1896-1904)" בגיליון זה. כן ראו הנ"ל, **דבר עברית! חיי אליעזר בן יהודה**, ירושלים 2008, עמ' 368-396 (להלן: לנג, **דבר עברית!**); ג' קוץ, "דרייפוס: הגילוי, המשפט, המבוכה: מה כתבה העיתונות העברית בראשית הפרשה", **קשר**, 16 (1994), עמ' 7-14; הנ"ל, **חדשות וקורות הימים: מחקרים בתולדות העיתונות והתקשורת העברית והיהודית**, תל־אביב 2013, עמ' 140-150.
- 10 "מעשה דרייפוס", **הצבי**, 14, 21.1.1898.
- 11 ראו הכתבות "מעשה דרייפוס" ו"אמיל זולא", **הצבי**, 15, 28.1.1898.
- 12 "משפט זולא", **הצבי**, 18, 18.2.1898. ראו גם ר' ויסטריך, "אמת וצדק בפרשת דרייפוס: לזאר, זולא וקלמנסו", בתוך: ד' גוטוויין ומ' מאוטנר (עורכים), **משפט והיסטוריה**, ירושלים תשנ"ט, עמ' 247-272.
- 13 "חדשות בישראל", **הצבי**, 19, 25.2.1898.
- 14 "חדש בירושלים – ידיעות מכל קצווי הארץ בו ביום", **הצבי**, 22, 18.3.1898.
- 15 "משפט זולא – ביטול פסק הדין – מה תעשה ממשלת צרפת?", **הצבי**, 25, 6.4.1898.
- 16 "ניצחון האור", **הצבי**, 25, 6.4.1898.
- 17 "משפט זולא בבית המשפט העליון", **הצבי**, 26, 15.4.1898.
- 18 על משפט זולא ובן־יהודה, ראו לנג, **דבר עברית**, עמ' 370-373.
- 19 על מסע ההתרמות לקניית תשורה לאמיל זולא ורשימה ראשונה של תורמים ראו **הצבי**, 25, 6.4.1898. הסיפור בהמשכים "פסכל הרופא" החל לצאת מגיליון 20, **הצבי**, 4.3.1898. למעשה כבר ב־1891 פרסם עיתונו של בן־יהודה סיפור בהמשכים ראשון של זולה, "הממון".
- 20 נ' סלושץ, **אמיל זולא: חייו, ספריו ודעותיו**, וורשא תר"ס (1899), 104 עמ', בצירוף תמונתו של זולא.
- 21 הנ"ל, "שיחה עם אמיל זולא".
- 22 ג'יימס טיסו (1836-1902) היה צייר צרפתי יליד ננט. הוא התבלט כצייר מצליח של נשות החברה הגבוהה בפריז ובלונדון. ב־1885 הפך לקתולי אדוק וערך מסעות מספר לארץ ישראל (1886, 1889, 1896), עליהם סיפר לידידו אמיל זולא. בעקבות מסעות אלה הכין טיסו 365 ציורי גואש שתיארו את חיי ישו על רקע הנוף הארץ־ישראלי.
- 23 סלושץ, "שיחה עם אמיל זולא".
- 24 הנ"ל, "שיחה שניה עם אמיל זולא".
- 25 ח' ברקוביץ, **מסורת ומהפכה – תרבות יהודית בצרפת בראשית העת החדשה**, ירושלים 2007, עמ' 209-173.
- 26 סלושץ, "שיחה שניה עם אמיל זולא".
- 27 Z. Sternhell, *Les anti-Lumières*, Paris 2010